

תשעה באב

[א]

תשעה באב שחל בשבת

קטן שהגדיל

בש"ת אבני נזר (או"ח סי' תכו) נשאל בתענית שבעה עשר בתמוז או תשעה באב שחלו בשבת ונדחו ליום ראשון, מה הדין בקטן שהגדיל ביום ראשון האם חייב להתענות או לא. וכתב שתלוי בגדר תשעה באב שנדחה, דיש להסתפק אם הוא גדר של תשלומין של הצום שחל בשבת, או דילמא שעקרו אותו משבת וקבעוהו ביום ראשון. דאם נאמר שהוא גדר של תשלומין א"כ קטן שלא היה חייב בעיקר חיוב הצום, משום דבשבת היה עדיין קטן, אינו חייב גם בתשלומין, כמו שמצינו בקטן שהגדיל בין פסח ראשון לשני, שאם פסח שני הוי תשלומין דראשון היות ובשעת חלות החיוב היה פטור, לא התחייב בתשלומין. ועיי"ש דנקט כדבר פשוט שחיוב הצום ביום ראשון הוא מדין תשלומין, ולכן פטור הקטן.

אין משנין מפני המחלוקת

אבל שדא ביה נרגא, דלכאורה יש לאסור משום הדין דהנכנס למקום שמתענה (תענית י', ב), אף שהוא הגיע ממקום שאין מתענה ודעתו לחזור מתענה עמהם, וא"כ הכי נמי אף שהוא פטור מלהתענות, מכל מקום חייב כמו הנכנס למקום שמתענה. ודחה את זה משום דעיקר הטעם שמתענה עמהם הוא מפני המחלוקת (כמבואר שם), דאף שהוא אוכל בצנעא, מכל מקום ניכר אם אכל, וזה שייך רק באדם שבא לעיר אחרת, אבל בעירו לא שייך למחלוקת, כמו שמותר לחוש לעצמו לנהוג בכמה חומרות, ואין בזה משום מחלוקת.

אבילות בצניעא בתשעה באב שחל בשבת

ובסוף התשובה הביא שמצא בש"ת הרשב"א (א, תקכ) שנשאל בתשעה באב שחל להיות בשבת האם מותר בתשמיש המטה, והשיב שאין נוהג בו שום אבילות, דהא אמרינן מעלה על שלחנו כסעודת שלמה בשעתו, דאבילות ישנה שאני, וכל שכן דלגמרי עקרוהו מתשיעי ואוקמוהו אעשירי, ומוסיף הרשב"א דמעיקרא היה ראוי לקבעו בעשירי, והיינו משום דאיתא בתענית (כט, א) דאמר רבי יוחנן אלמלי הייתי באותו הדור לא קבעתיו אלא בעשירי מפני שרובו של היכל בו נשרף. הרי משמע מדברי הרשב"א שאין עשירי מצד תשלומין, דהא לגמרי עקרוהו מתשיעי.

אבל כתב האבני נזר דלדעת הפוסקים, שאנחנו בני אשכנז נגזרים אחריהם, שסוברים דנוהג דברים שבצנעא, הרי שפיר יש לומר שגדר התענית בעשירי היא משום תשלומין. אבל כבר העירו עליו שאע"פ שפסק הרמ"א (תקמז, יט) שתשמיש המטה אסורה, אבל כבר כתבו הפוסקים שלפעמים מקילים, כגון בליל טבילה, א"כ ע"כ שנוקטים עיקר הדין כמו הרשב"א שאין דברים שבצניעא נוהג.

רחיצה בחמין בשבת שחל בו ט"ב

והנה כתוב בש"ע (או"ח תקנד, יט) שאם חל תשעה באב בשבת, מותר בכולן אפילו בתשמיש המטה. וכתב הרמ"א דיש אוסרים תשמיש המטה, וכן נוהגין. וכתב הט"ז (ס"ק ט) שלפי דברי הרמ"א ג"כ אסור לרחוץ ידיו בחמין, שגם זה קרוי צנעא. וכבר תמהו עליו שבט"ב הרי אסור להושיט אפילו רק אצבעו, ואפילו במים קרים, א"כ למה נקט הט"ז רחיצה בחמין. וכבר תי' המנ"ח שיש שני דינים ברחיצה בט"ב, יש מצד דיני אבילות, שאבל אסור ברחיצה, ויש גם מטעם חומר הצום שאסור בחמישה עינוים, שגם ביוה"כ שאין בו משום אבילות אסור ברחיצה. א"כ י"ל שזה שאסור להושיט אצבעו במים אינו אלא מחמת דיני הצום, וזה כבר נדחה, והא דאסור דברים שבצניעא הוא מטעם אבילות, שנוהג בשבת בצניעא, ומטעם לא נאסר אלא רחיצה בחמין, שהרי אבל מותר לרחוץ פניו ידיו ורגליו בצונין. ודברי הט"ז דלא כמ"ש בש"ת מהר"ם (סי' צט) שמה שאסרו תשמיש המטה בט"ב אינו אלא חומרא בעלמא, "והבו דלא לוסף עליו".

טבילה במקוה הבט"ב שחל בשבת

יש להסתפק האם מותר לטבול במקוה (אפילו בצונן) בט"ב שחל בשבת, והשאלה נוגע לאלו שמקפידים על טבילת עזרא (במקרה שהיה מותר לשמש מיטתם כגון שחל ליל טבילה בשבת), ולאלו שמקפידים לטבול כל

שבת משום קדושה יתירה. ולפום ריהטא לפי פסק הרמ"א שדברים שנצינעא נהוג בט"ב שחל בשבת, ולפי הט"ז שלפ"ז אסור לרחוץ ידיו בחמין, א"כ אסור לטבול דהוי דברים שבצינעא, וכ"כ המנחת חינוך (מצוה שיג) שהאשכנזים מוחים במי שהולך לטבול בשבת זה. אבל ראיתי בשם הגריש"א זצ"ל (הל' חג בחג הלכות ומנהגי בין המצרים עמ' קמו) שהתיר, נימוקו עמו שאין כאן רחיצה של הנאה.

ת"ת בשבת שחל בו ט"ב

ולפי הנ"ל יש לדון האם מותר ללמוד בט"ב שחל בשבת, שהרי קי"ל (יו"ד סי' ת) ששבת אינו מפסיק אבלות ועולה למנין שבעה, שהרי קצת דיני אבלות נוהגים בו, דהיינו דברים שבצינעא וכו' ות"ת הוי דבר שבצינעא, א"כ אם מחמירים לנהוג דיני אבלות בצינעא יהיה אסור ללמוד תורה כל השבת. ובאמת כך נוקט המג"א (סימן תקנ"ג, ז) שעל מה שכתב הרמ"א (תקנ"ג, ב) שנהגו שלא ללמוד בערב תשעה באב מחצות ואילך, כי אם בדברים המותרים בתשעה באב, ולכן אם חל בשבת אין אומרים פרקי אבות, כתב המ"א שק"ו אם חל ט"ב בשבת שאסור ללמוד כל היום, דהא אסור מדינא ללמוד בט"ב, ועוד דהא דברים שבצינעא נהוג כמ"ש סימן תקנ"ד סי"ט. מיהו בתשו' מהרי"ל כ' וז"ל ט"ב שחל בשבת אסור ללמוד אחר חצות כמו בחול, משמע דקודם חצות מותר, והטעם כיון שנדחה נדחה ואין לו דין ט"ב רק דין עט"ב, ומ"מ לענין תשיש מחמירין. אבל בד"מ הביא בתשובת מהרי"ל עט"ב שחל בשבת וכ"ה בסימני תשו' מהרי"ל, וא"כ אין ראיה משם. אבל בדפוסים שלנו כתוב ט"ב שחל בשבת.

המשנ"ב (תקנ"ג ס"ק ט) כתב על דברי הרמ"א שאפילו עט"ב שחל בשבת א"א פרקי אבות דהוא כלימוד תורה, והיינו אחר חצות, דקודם חצות מותר בלימוד תורה אפילו כשחל בשבת.

וצ"ע שלקמן (תקנ"ג ס"ק לט) כתב שהיש אסורים (שדברים שבצינעא נהוג) ס"ל דהוי שבת זו כקובר מתו ברגל דנוהג ברגל דברים שבצינעא, ולפ"ז אסור ג"כ לרחוץ ידיו בחמין שגם זה קרוי צנעא. א"כ שגם שאר דברים שבצינעא נהוגים, למה מותר בתלמוד תורה, וצ"ע ג.

חייב חינוך לקטן

גם בשו"ת מהרש"ם (חלק ג סימן שסג) נשאל לענין קטן שהגדיל, וג"כ תולה בחקירה הנ"ל, ורצה לפשוט שהוא רק תשלומין של יום התשיעי מההיא דמבואר (או"ח סי' תקנ"ט) דבעל ברית אינו מתענה ביום הנדחה, משא"כ בט"ב עצמו, ואם איתא שעקרוהו מתשעה באב וקבעוהו בי' באב, מאי שנא ט' באב מ' באב, אלא ע"כ שאינו אלא תשלומין לתשעה באב, ולכן הקילו לבעל ברית.

אלא שכתב טעם אחר לחייב קטן, דכיון דגם קודם שנתמלא ונעשה בן י"ג שנה הרי חייב משום חינוך, א"כ לא נדחה לגמרי. וזה חידוש גדול לומר שמזה שחייב בחינוך, אעפ"י שאנחנו נוהגים שאין קטנים משלימים, (ואולי אפילו אם היה הדין שקטן משלים) די לקרותו מחויב בדבר, ויהיה שייך תשלומין היכא שאינו מקיים עיקר החיוב. עוד יש להעיר שהרי נחלקו רש"י ותוס' (ברכות מח, א) האם חייב חינוך הוא על הבן או על האב, אז אם נאמר שהחייב הוא על האב, לא מסתבר שיהיה הקטן עצמו מקרי מחויב בדבר.

מעיקרא כך תקנו

ועי' בשו"ת שבת הלוי (ד, עב אות ב) שפסק להלכה כהגאון מהרש"ם דקטן שהגדיל חייב לצום. ועי"ש עוד סברא שאפילו אם הוא רק בגדר תשלומין, תענית צבור הוא, ומעיקרא הכי קבעוהו, לכל מי שחייב במצות. הוא מציין כמקור לדבריו שו"ת דברי מלכיאלי (ה, קל), ושם באמת הוסיף דיש סוברים שעיקר התענית הוא בעשירי, וזה כדברי הרשב"א הנ"ל לגבי תשיש המטה בתשעה באב שחל בשבת, שעקרוהו לגמרי מתשיעי, משום דמעיקרא היה ראוי לקבעו בעשירי. ולפ"ז יהיה נ"מ לענין קטן ב"ז בתמוז, שהגדיל ב"ז תמוז היכא שחל י"ז בתמוז בשבת דלא שייך סברא זו, אבל עדיין שייך סברא הראשונה שמעיקרא כך קבעוהו לכל מי שחייב במצוות.

עוד כתב בשבת הלוי "סברא חזקה והוא העיקר", שכל גדר תשלומין שייך רק אם אפשר שיעשו את העיקר ולא יצטרכו להשלים וכגון בפסח שני דשם אפשר שיהיו כל ישראל טהורים ולא יצטרכו לעשות פסח שני. אבל כשחל בש"ק הרי זה היה ידוע בעת שגזרו להתענות שיזדמן שיחול בש"ק, ותקנו אז שיתענו למחר, וא"כ חזא גזירה היא, ולא הוי בתורת תשלומין.

שבוע שחל בו תשעה באב

והנה המחבר (שו"ע או"ח תקנא, ד) הביא ב' דעות האם בתשעה באב שחל בשבת יש דין של שבוע שחל בו תשעה באב, ושמעתי מחכ"א שרצה לומר שתלוי ג"כ בחקירה הנ"ל, דאם נאמר שהיו תשלומין, א"כ מקרי שבוע שחל בו ט"ב, אבל אם עקרוהו לגמרי, אזי אין כאן שבוע שחל בו ט"ב. אבל לכאורה אין זה נכון, שראיתי בסמ"ק (מצוה צו) שמביא המחלוקת האם יש "שבוע שחל בו" כשחל בשבת, וכתב שלכו"ע מותר לכבס ביום חמישי לכבוד שבת, דגם שאר ימי השבוע היא חומרא יתירתא, שהרי לא אסרו אלא שחל ט' באב להיות בתוכה, ובפרק בתרא דמגילה מחלק בין חל להיות בתוכה בין חל להיות בשבת. הרי לן שאין הטעם משום שאין דיני ט"ב בשבת, אלא ששבת לא מקרי "בתוכה", וזה ברור. שו"ר ברא"ש (תענית פ"ד) שהביא דברי הירושלמי שרבי בא בר כהן אמר שט"ב שחל להיות בשבת, שני שבתות מותרין. ומסביר הרא"ש כיון שנדחה התענית עד יום ראשון לא הוי שבת שחל תשעה באב להיות בתוכה. הרי לן שהטעם משום שנדחה ולא משום שאינו בתוכה.

בעל ברית ופדיון הבן בתשעה באב

בשו"ע (תקנט, ט) כתוב שתשעה באב שחל להיות בשבת ונדחה ליום ראשון, בעל ברית מתפלל מנחה בעוד היום גדול, ורוחץ, ואינו משלים תעניתו לפי שיום טוב שלו הוא. ומקור הדין הוא בטור שהביא מעשה שחל ט"ב בשבת ונדחה עד למחרתו, והיה רבינו יעבץ בעל ברית, והתפלל מנחה בעוד היום גדול ורוחץ ולא השלים תעניתו לפי שיו"ט שלו היה. והביא ראיה מהא דתנאי (עירובין מא, א) א"ר אליעזר בר צדוק אני הייתי מבני סנאה בן בנימין, וחל ט"ב בשבת ודחינהו עד לאחר שבת, והתענינו בו ולא השלמנוהו מפני שיו"ט שלנו היה.

ובשו"ת שאילת יעב"ץ (ב, כג) חולק, דלא דמי יו"ט דקרבת עצים שהוא שנוי במשנה ונסמך על הכתוב, ליום המילה שאינו מפורש לא בתורה שבכתב ולא בתורה שבע"פ, שיהא נקרא יו"ט. רק באגדה מצינו דרך רמז בעלמא סמך לסעודה שעשה אברהם אבינו ע"ה, ביום ה-ג-מ-ל - ה"ג מל, ועדיין יו"ט מנין שידחה ט"ב מפניו, ואפילו כשנדחה. והוסיף לסברא זו מה דאיתא בגמ' בתענית הנ"ל (כט, ט) דא"ר יוחנן אלמלי הייתי שם קבעתיו בעשירי, שהוא עיקר יום המר.

והביא שגם המג"א (ס"ק יא) והרדב"ז (ח"ב סי' ל"ה) חולקים על דינו של השו"ע, וסיים **דמאן דעבר עליה שרי למקרייה עבריינא, ופורץ גדר ישכנו נחש חיויא דרבנן**, ובפרט עכשיו יש לנו לגדור גדר כפול על בית ישראל, אחר ש"באו בו פריצי שבת צבי וחללוהו", עשו ט"ב יום אידם, ויש לנו לחוש מרואים שילמדו מהם להקל ראש בתענית צבור, ויחשבו כיון שנדחה נדחה ואשתרי לגמרי.

אבל מסקנת המ"ב (ס"ק לו) דלא כן, אלא שבעלי הברית, דהיינו אבי הבן ואמו והמוהל והסנדק, (אבל לא המכניס והמוציא וכ"ש שארי הקרואים), מותרים לאכול בט"ב שנדחה. אבל כתב שאף שמותרים לאכול, לא יעשו ביום סעודה גדולה כמו שעושין בשאר הימים, אלו לא היה בט"ב. וכתב המ"ב (ס"ק לח) שה"ה אם חל פדיון הבן בט"ב שנדחה נקרא ג"כ אצלו יום טוב, והאב והכהן אין צריכים להשלים התענית.

[ועיי"ש שכתב דדוקא כשחל פדיון הבן בזמנו, שחל יום ל"א שלו בו ביום, אבל שלא בזמנו ואפילו היה יום ל"א בשבת דאעפ"כ הוא שלא בזמנו, צריכין להשלים. ומבואר מכאן אגב אורחא שיש מושג של "פדיון הבן בזמנו", ובלאו הכי הייתי אומר שמצות פדיון הבן הוא לפדות מיום ל"א ואילך, כדכתיב ופדויו מבן חודש תפדה, אבל לפדות ביום ל"א ולא ביום ל"ב אינו אלא משום זריזים מקדימים למצוות. אמנם בתוס' למסכת מו"ק (ח, ב) מבואר כדברי המשנ"ב, דמסופק האם מותר לעשות סעודת פדיון הבן בחול המועד, וכתב שאין לומר הא זמנה קבוע, תינח בזמנה שלא בזמנה היאך יהא מותר, הרי שיש מושג של פדה"ב בזמנו].

מעוברת ומינקת וחולה קצת

הביאור הלכה (תקנט, ט ד"ה ואינו משלים) כתב שבחידושי הגרע"א הביא בשם שו"ת שבו"י (ח"ג סי' לז), שחולי קצת ומעוברת שיש מיחוש קצת, מותרים לאכול, ועיי"ש שמקורו מהא דבעל ברית אינו משלים תעניתו, ואם משום כבוד המילה הקילו, כ"ש במקום חשש חולי. ומשמע שם שא"צ להשלים, אבל ימתין עד חצות.

וראיתי שהגרי"מ רובין שליט"א כתב, שהגרש"ז אויערבאך זצ"ל ויבלחט"א הגר"נ קרליץ נהגו להורות שמעוברת ומינקת אין חייבין לצום בתשעה באב שנדחה ליום ראשון. ובשם הגרי"ש אלישיב זצ"ל כתב, שעכ"פ אם היא מרגישה חולשה לא צריכה לצום כלל.

[ב]

הבדלה במוצאי תשעה באב שחל בשבת

חיוב הבדלה בתשעה באב

הראשונים דנו האם יש חיוב הבדלה בתשעה באב שחל ביום הראשון. הרמב"ן בתורת האדם (שער האבל ענין אבלות ישנה) הביא ספיקו של הבה"ג בזה, דכיון דקיי"ל (ברכות כז, ב) מתפלל אדם של מוצאי שבת בשבת ואומר הבדלה על הכוס, א"כ היכא שחל תשעה באב באחד בשבת וצריך להפסיק מלשתות מבעוד יום, יש להסתפק אם יבדיל מבעוד יום, או דילמא כיון דאילו מבדיל קבליה לתשעה באב עליה, ואיחייב ליה בעינוי כיון דשווייה חול, דאמר בין קדש לחול, ונאסר ליה בשתייה, וכמבואר כן לענין יום הכיפורים (עירובין מ, ב) שא"א לומר זמן על הכוס משום שכיון שקבלו אפילו מבעוד יום נאסר בכל העינויים.

ולכן מסיק הבה"ג שצריך להמתין עד אחרי ט"ב ואז יבדיל על הכוס, וכתב הבה"ג שאף דמסקינן בפסחים (קז, א) שמי שלא הבדיל במוצ"ש, מבדיל והולך כל היום כולו (של יום ראשון), ומשמע כל היום אין טפי לא, וא"כ איך יבדיל מוצאי תשעה באב, תי' הבה"ג דהני מילי היכא שהיה מותר לו לאכול, אבל הכא שהיה אסור לו לאכול ביום ראשון, שפיר יכול להבדיל ליל יום שני. ודברי הבה"ג הובאו בטור (סימן תקנו).

גדר מצות הבדלה

ונראה דמבואר מדברי הבה"ג בעיקר גדר מצות הבדלה, שחולק על הרמב"ם (פרק כט מהלכות שבת) הסובר שגדר מצות הבדלה הוא הזכרת ענין שבת ביציאתו, דלהרמב"ם לכאורה אין שום צד שע"י הבדלה, שאומר המבדיל בין קודש לחול, עושהו חול, דכל ענין ההבדלה הוא הזכרה ביציאתו, ולא שע"י ההבדלה הוא מוציאו.

אבל יש להעיר בעצם דברי הבה"ג, שכתב שאם יבדיל כבר חל תשעה באב משום דשווייה חול, ולכאורה הוא תמוה שהרי עדיין שבת, ואסור לו לעשות מלאכה ואיך שייך לשוויה חול מבעוד יום, וצ"ע.

להשקותו לקטן משום אתי למיסרך

והנה ראיתי בספר הליכות שלמה (טו, דבר הלכה יח), שהביאו שהמטה יהודה הק' על הבה"ג דאכתי איכא תקנה שיבדיל מבעוד יום ויתן לאחר שעוד לא הבדיל לשתות, שהרי הטעם דלא מבדילין בת"ב שחל במוצ"ש והתינוק ישתה הכוס, אינו אלא משום דלמא אתי למיסרך, כמבואר ברמב"ן (תורת האדם שם). ועי"ש שיש אומרים שמבדיל על הכוס ומטעים ליה לינוקא, ואף על גב דלגבי זמן של יום הכפורים קיי"ל (בעירובין מ, ב) שאינו מברך זמן על הכוס ונותן לתינוק משום דאתי למיסרך, יש לחלק דיום הכפורים יש עליו איסור כרת, ועוד נוגע בכל שנה ושנה, אבל תשעה באב איסורא דרבנן הוא ולא דחינן סדר הבדלות, דלית להו תקנתא בלא כוס משום גזרה, דבדרבנן לא גזרינן, וגם לא אתי בכל שתא ושתא. אך הרמב"ן חולק משום דמבואר במסכת שבת (קלט, א) דאמרינן אתי למסרך גבי תינוק, אף על גב דלאו איסור כרת הוא ולא שכיח טפי. וא"כ קשה דכאן שהוא היתר גמור להטעימו למי שלא הבדיל לא שייך דלמא אתי למיסרך.

ותי' הגרש"ז אויערבאך זצ"ל, דבעינן שתייה בתורת "שתייה של הבדלה", ומי שאינו מבדיל עכשיו ואצלו עדיין שבת, לא מקרי שתייה של הבדלה. והעירו שם ממ"ש בספר שמירת שבת כהלכתה (פרק מז הערה לא) שהגרש"ז א' הסתפק במי שהבדיל מבעוד יום ונזכר שלא קידש, שאולי יכול עדיין לקדש, ואין זה תרתי דסתרי שתרווייהו מחד קרא נפקי, דכתיב זכור את יום השבת לקדשו, והעירו א"כ הדרא קושיית המטה יהודה לדוכתיה, למה א"א לתת כוס ההבדלה למי שאינו מבדיל, הרי אע"פ שאצלו הוא עדיין שבת הואיל ואינו מבדיל, אבל עכ"פ שייך הוא להבדלה גם עכשיו.

ונראה שנידון זה תלוי בגדר מצות הבדלה וכן"ל, שלפי הבה"ג הוא גדר של "הבדלה", שע"י ההבדלה "משוויהו" לחול, א"כ מי שאצלו עדיין שבת אינו יכול לשתות יין ההבדלה, אבל לפי הרמב"ם שהגדר הוא

הזכרת שבת ביציאתו, א"כ אע"פ שהוא אינו מבדיל נחשב ל"שתיית הבדלה". ולפי הרמב"ם יעלה דשייך לקדש אע"פ שכבר הבדיל, שמצוה אחת היא של הזכרת שבת, אבל הכא בת"ב דאנן קיימין בשיטת הבה"ג, ולהבה"ג ענין הבדלה הוא לעשותו חול א"כ מי שאצלו עדיין שבת א"א לו לשותות ודו"ק.

תשלומין להבדלה במוצאי שבת של ת"ב

הרמב"ן בתורת האדם חולק על הבה"ג במה שכתב שמבדיל עכ"פ במוצאי ת"ב בליל יום שני. וטעמו דהא דאפשר להבדיל גם אח"כ (כמבואר בפסחים קו, א), הני מילי היכא דבמוצאי שבת היה ראוי להבדיל, אבל היכא דבמוצאי שבת לא היה ראוי להבדיל, תו לא מבדיל דכולהו תשלומין דראשון נינהו, וכיון דבזמניה לא היה ראוי להבדלה אינו יכול להבדיל שלא בזמנו. עוד כתב שלמ"ד שמבדיל והולך כל היום כולו (פסחים קז, א), היינו משום דכל יום ראשון הוא כלילה של מוצאי שבת, ולכן מסתברא שאפילו היכא שהיה אסור לו לאכול ביום ראשון, א"א לו להבדיל אח"כ, דליכא הבדלה אלא במוצאי שבת דהוא לילה ויום.

שיטת הרמב"ן שלא שייך הבדלה על הכוס במוצ"ש ת"ב

ואח"כ מסיק הרמב"ן עצמו טעם אחר דכלל לא תקנו הבדלה על הכוס במוצ"ש ת"ב, ונימוקו עמו, שהרי מבואר בברכות (לג, א) דבתחילת תקנת הבדלה לא תקנוה על הכוס, וכשהעשירו קבעוה על הכוס, חזרו והענו קבעוה בתפלה. וא"כ כתב הרמב"ן שבתשעה באב שחל להיות במוצאי שבת **כל ישראל עניים מרודים הם** משום שאסור להם לשותות יין, ובכי האי שעתא לא תקינו הבדלה על הכוס כלל. ולא אמרינן המבדיל בתפלה צריך שיבדיל על הכוס אלא בשעה שיש כוס, אבל בשעה שאין כוס בעולם אין צריך להבדיל.

הבדלה בחולה שיש בו סכנה

הגרי"ש אלישיב זצ"ל ויבלחט"א חתנו הגר"ח קניבסקי שליט"א דנו האם חולה שיש בו סכנה חייב להבדיל בתשעה באב שחל ביום ראשון, וכמו שנדפס המשא ומתן ביניהם בספר קובץ תשובות (ח"א סי' נז).

אכילת בשר ויין בתשעה באב

גאון רבי חיים קניבסקי שאל את חמיו האם חולה שיש בו סכנה חייב להבדיל בתשעה באב לפני שיאכל, והביא דברי הגמ' בתענית (ל, ב) כל האוכל בשר ושותה יין בתשעה באב עליו הכתוב אומר (יחזקאל לב) ותהי עונותם על עצמתם, וא"כ א"א לו להבדיל לו היין. ואע"פ שרש"י (שם) כתב "כלומר בסעודה המפסיק בה", משמע שכל האיסור של אכילת בשר ויין אינו אלא בסעודה המפסקת, מ"מ סברא הוא שכ"ש בתשעה באב עצמו. [ועיי"ש שנקט שיבדיל על חמר מדינה, אבל כידוע פסק החזו"א שאין חמר מדינה היום, ואולי מיץ תפוזים נחשב כחמר מדינה, אבל לא רצה להקל למעשה. והגרי"ש כתב שם שאפשר ביין מגתו שדינו כיון ואין איסור בתשעה באב. ולדבריו עדיף לחולה האוכל בתשעה באב הנדחה, להבדיל על מיץ ענבים במקום מיץ תפוזים וכדומה, כדי שלא ליכנס לספיקות האם באמת מיץ תפוזים נחשב לחמר מדינה].

והשיב, שהאיסור של בשר ויין בסעודה מפסקת הוא דווקא בסעודה מפסקת, ועל פי דברי מרן הגרי"ז (על הרמב"ם הלכות תענית) שהאיסור הוא דווקא בסעודת המפסקת משום דאז נחשב "כמתו מוטל בפניו", ואינו מדין אבלות, שהרי אבל מותר לאכול בשר ולשותות יין. ואף שיש לדון שעכ"פ לא גרע משבוע שחל בו תשעה באב, שאין אוכלין בשר ושותין יין, מ"מ לצורך מצות הבדלה התירו לשותות יין.

אבל כתב הגרי"ש שבאו"ז (הל' תשעה באב אות קטו) כתוב שגם ביום תשעה באב נחשב כמתו מוטל לפניו, אבל כתב שביין מגתו (ומיץ ענבים בכלל זה) יש להקל. חפשי בדברי האו"ז ולא מצאתי, אבל כן מצאתי כדבריו בשו"ת הריטב"א (סימן סג) הובא בב"י (סי' תקנו) כדלהלן.

אמירת נחם בתשעה באב

דהנה יש כמה וכמה שיטות בראשונים מתי אומרים נחם בט"ב. דעת הטור (או"ח סי' תקנז) שאומר אותה בבונה ירושלים לפי שהיא מענינה. ומביא בשם הרא"ש שכל ימיו תמה למה אין אומרים אותו אלא בתפלת המנחה, ולא בכל התפילות, והביא שבאמת ה"ר יהודה אלברצלוני כתב שמזכירין מעין המאורע ערבית ושחרית ומנחה, ובשומע תפלה מזכירין ענינו כשאר תענית צבור. [ויש מקומות שנוהגין לומר ערבית שחרית

רחם, ובמנחה נחם, והא מלתא תליא במנהגא, אף על גב דליכא שינוי בין נחם לרחם, דאנן כל יומא דט"ב מצלינן על נחמה ובעינן רחמים על הא מלתא].

וכתב עלה הב"י שהרב דוד אבודרהם (עמ' רנז) כתב שהוא מחלוקת בין רב עמרם (סדר רב עמרם ח"ב סי' צח) ורבינו סעדיה (עי' סדור רס"ג עמ' שי"ח הערה 16), ושפשט המנהג כדברי רבינו סעדיה שאינו אומר אותו אלא במנחה, וכתב הב"י שנראה לי שטעם רבינו סעדיה משום דלעת ערב הציתו בו אש (תענית כט, א) הלכך באותה שעה מזכירין שפלות ירושלים ואביליה ומתפללין על תנחומיה. ומביא כסמך לדבריו מש"כ הריטב"א בתשובה (סימן סג) וז"ל לענין נחם בתשעה באב דעתי דכיון דמשום המאורע אמרינן ליה על פי הירושלמי, אומרו בכל תפלותיו ערבית שחרית ומנחה, ככל מעין המאורע שבכל מקום, **אלא שבערבית ושחרית שהוא כמי שמתו מוטל לפניו ואינו בנחמה אומרים רחם**, ולמנחה אומרים נחם, שדומה למי שנקבר מתו. הרי לן שס"ל להריטב"א שגם בשחרית נחשב כמו שמתו מוטל לפניו. ולפי זה אין סברא לחלק בין תשעה באב עצמו לבין סעודה המפסקת וכמ"ש הגרי"ש.

איסור שתיית יין למי שמתו מוטל לפניו

בעיקר חידוש של מרן הגרי"ז שהאיסור לאכול בשר ולשתות יין בסעודת המפסקת היא משום דהוי כמתו מוטל לפניו, יש להקשות שלא יתכן לומר כן בדברי תלמידי רבינו יונה על הרי"ף (ברכות י, ב בדפי הרי"ף) שכתב שהטעם שאסרו לאבל באכילת בשר ושתיית יין קודם קבורה, מפני שאם יבא לאכול בשר ולשתות יין ימשך אחר תענוגיו ויתעצל בקבורת המת, ומפני זה הטעם נמי לא אסרו לו נעילת הסנדל, שאם ילך יחף לא יוכל ללכת לכאן ולכאן ולהשתדל בקבורתו. ואם זה הטעם שמא יתעצל בקבורתו, א"כ לא שייך טעם זה לגבי תשעה באב.

ושוב העירו לי מה כתב הבית יוסף (יורה דעה סימן רמב) לדייק מסוגיית הירושלמי שבפרק מי שמתו (ברכות פ"ג ה"א) שמי שרבו מת מוטל לפניו אינו אוכל בשר ואינו שותה יין כמי שמתו מוטל לפניו, אע"פ שלא שייך הטעם של רבינו יונה.

אכילת בשר ושתיית יין מוצאי ט"ב שנדחה

עוד יש להעיר על דברי הגרי"ז ממה שכתב הרמ"א (או"ח סי' תקנח) שאם חל תשעה באב בשבת ונדחה ליום א', מותר לאכול בשר ויין ביום ב', **אבל בלילה אסור מפני אבילות של יום**. א"כ משמע שיש איסור אכילת בשר בתשעה באב מטעם אבילות, דאלת"ה למה אסור במוצאי תשעה באב שנדחה מחמת אבילות של היום.

אלא דעי' בשו"ת מהרי"ל (סימן קכה), שהוא המקור לדברי הרמ"א, שכתב שיש למנוע מלאכול בשר ולשתות יין ליל מוצאי י' באב, למי שנוהג שלא לאכול במוצאי תשעה באב, דאין זה משום חומרא דריב"ז דבו נשרף רובו של היכל, אלא משום חומרא דתענית ואבילות של יום, **ושייך לבין המצרים**. משמע שאין הטעם משום אבילות של תשעה באב, אלא משום דין שבוע שחל בו תשעה באב שנוהגים לא לאכול בשר ולשתות יין, וא"כ אין כאן הוכחה דלא כהגרי"ז.

[ואגב אורחא בברכי יוסף (או"ח סי' תקנח, ב) מביא שהר"ש ויטאל כתב בספר הכוונות (דף פט ע"ג) דהרב אביו מהרש"ו זצ"ל היה אוכל בשר ויין בליל שני אם תשעה באב היה נדחה. והביא שגם הפר"ח בליקוטים כתב דאין טעם לאסור בלילה שאחר התענית].

אלא שראיתי שהביאו משו"ת תשב"ץ (ב, רעא) דמשמע להדיא שגם בתשעה באב יש איסור לאכול בשר ולשתות יין, וז"ל אי נמי משום **דבתשעה באב איכא מילתא אחריתי דליכא בשאר צומות אפילו איכא שמד, והוא משום חיוב אבלות כגון לא יאכל בשר ולא ישתה יין**, ושאר מצוות דנהגו באבל, דמשמע שהדינין ההם מיוחדין לתשעה באב בלבד משום אבלות החרבן.

הבדלה בשבת חזון

ובדברי הגרי"ש זצ"ל שהתיר לשתות מיץ ענבים בתשעה באב, יתכן כזה נ"מ גם לענין בריא לגבי הבדלה בשבת חזון. דהנה המחבר (או"ח תקנא, י) כתב שמותר לשתות יין הבדלה וברכת המזון, וכתב הרמ"א שנוהגין להחמיר שלא לשתות יין בברכת המזון ולא בהבדלה, אלא נותנים לתינוק, ובמקום דליכא תינוק, מותר בעצמו לשתות הבדלה, וראיתי כתוב שהחזו"א הקפיד לשתות בעצמו.

ועי' בספר הלכות חג בחג (פ"ד הערה 74) שאפשר שאם מבדיל על מיץ ענבים לכו"ע אינו צריך ליתן לקטן, דאולי לא החמיר מהרי"ל אלא על יין גמור ולא על יין מגתו, שיש בו תרתי למעליותא, שאינו משמח, ולכן מותר מעיקר הדין לשתותו בתשעת הימים, ועוד שהוא יין של מצוה, ועוד כתב שלכו"ע אין צריך להבדיל על חמר מדינה, הואיל ומעיקר הדין מותר לשתות יין של הבדלה. ולדברי הגרי"ש שהתיר במיץ ענבים בת"ב עצמו לחולה, לכאורה ה"נ כאן.

היתר אכילה לחולה בתשעה באב

והנה כפי שהבאנו, הגר"ח קנייבסקי צידד לומר דכיון דחולה שמותר לו לאכול בתשעה באב אינו מותר לו לאכול אלא מה שצריך, א"כ אין לו היתר לשתות יין של הבדלה. וציין כיסוד לזה מה דאיתא בביאור הלכה (סימן תריח ד"ה ואם אמדוהו) בשם שו"ת בנין ציון (סי' כד) לענין חולה שיש בו סכנה שמותר לו לאכול ביו"ה"כ, דאף אם הותר לו לאכול פעם אחת יותר משיעור, מ"מ על אכילה השניה אם היה די לו בפחות משיעור והוא יאכל כשיעור חייב כרת, לכן צריך לשער בכל אכילה ואכילה אם די לו בפחות. וא"כ ה"ה בתשעה באב, דכעין דאורייתא תקנו.

ולא דמי למה שכתב המשנה ברורה (תקנט, לז) לענין תשעה באב שחל להיות בשבת ונדחה ליום ראשון, שבעל ברית שאינו משלים תעניתו לפי שיום טוב שלו הוא, צריך להבדיל על הכוס קודם שיאכל, דשאני התם דיו"ט שלו הוא ומותר לו לאכול הכל כרצונו, משא"כ בחולה.

ואע"פ דיש מקום לחלק בין תשעה באב ליו"ה"כ, אבל כדברי הגר"ח"ק כתב ג"כ החת"ס (שו"ת חת"ס או"ח קנז), עיי"ש שדן האם חולה שאוכל בתשעה באב יכול לעלות לתורה, וכתב שעדיין מקרי שהוא צם, וז"ל וכי החולה אינו מחוייב בדבר התענית ואינו מתענה בו, והלא לא הותר לו אלא כדי צרכו וחיותו, ואם די לו בשתייה לא יאכל, ואם די לו באכילה פעם אחת לא יאכל ב' פעמים. (והבאנו דבריו בענין אכילת חצי שיעור ביו"ה"כ).

ולפי"ז היכא שתשעה באב חל בשבת ונדחה, שמבואר בביה"ל (תקנט, ט) שאפילו חולה שיש לו מחוש קצת אין צריך להשלים הצום, משמע ג"כ שאין צריך להקפיד ולאכול בצמצום, דבכה"ג לא גזרו צום כלל, ולכאורה בזה אפילו לסברת הגר"ח"ק יהיה מותר לו לשתות היין של הבדלה.

קטן בהבדלה

הגר"ח"ק טען עוד, שלא מצינו שחייבו קטן האוכל בתשעה באב שחל ביום ראשון להבדיל משום חינוך, וע"כ שאין חיוב הבדלה. ואין לומר דאין כאן מצות חינוך משום דכשיגדל הרי לא יאכל ולא יבדיל, שהרי בחגיגה (ו, א) מבואר שמצות חינוך תלוי במצב שהוא עכשיו, ולא איך שיהיה כשיגדל, וכמבואר שם שקטן חיגר פטור מעלייה לרגל אע"פ דכשיגדל יבריא. [ויש להעיר על מה דס"ד שיפטור מחינוך משום דכשיגדל לא יבדיל, שהרי ערבך ערבא צריך שיתכן שגם כשיגדל אם יאכל כשיהיה חולה הרי יבדיל, וא"כ שפיר יתחייב בחינוך לזה].

קטן וחולה לדינא

וכתב הגרי"ש לדינא, שהברכ"י (תקנו, ג) הביא בשם הכנה"ג שחייבים להבדיל, ולא הזכיר שום חולק, ולכן צריך החולה להבדיל. ולענין קטן אם מבדיל עיין בספר הלכות חג בחג (פ"ח אות יג) שכתב שקטן אינו מבדיל, וכתב מקורו (הע' 21) בספר ארחות רבינו בשם בעל הקה"י, ושכן שמע מהגריש"א זצ"ל. וכתב דמוכח כן מהראשונים הנ"ל שדנו אם להלכה יבדיל בתשעה באב ויתן לקטן לשתות, וכתבו דיש חשש דאתי למיסרך, ואם איתא, הרי הקטן עצמו חייב להבדיל, וא"כ למה לא יתן לו לשתות, אלא ע"כ שאין חיוב חינוך על הבדלה בתשעה באב.